

KIRGIZ TÜRKÇESİNDE İLK HECEDEKİ ÜNLÜ- ÜNSÜZ (VK) SES GRUPLARININ DEĞİŞMESİ VE İKİNCİL UZUN ÜNLÜLERİN OLUŞMASI

Zülküfli ÖZDOĞAN*

ÖZET

Kırgız Türkçesinin ses sisteminde uzun ünlüler önemli bir yer tutmaktadır. Kırgız Türkçesinde uzun ünlüler birincil ve ikincil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kırgız Türkçesinde çeşitli sebeplere bağlı olarak ikincil uzun ünlüler oluşmuştur. VK (vokal +konsonant) ve VKV (vokal +konsonant +vokal) ses öbeklerinden ikincil uzun ünlülerin oluşması Kırgız Türkçesinin en önemli özelliklerindedir. Kırgız Türkçesinde birinci hecedeki VK ses öbeklerinde genellikle ɲ, y, r, ğ ünsüzlerinin erimesiyle uzun ünlüler oluşmuştur. Kırgız Türkçesinde sadece ağ, oğ, uğ ses birliklerinden uzun ünlüler meydana gelmiştir. İğ, eg, öğ, üğ, ig, ses birliklerinde ise ğ, g damak ünsüzleri yumuşayarak y sesine dönüşmüştür. Anahtar kelimeler: İkincil uzun ünlüler, VK ses öbekleri, Kırgız ağızları

IN KYRGYZ TURKISH, IN THE FIRST SYLLABLE THE CHANGE OF VOWEL- CONSONANT PHONEME GROUP AND FORM SECONDARY LONG VOWELS

ABSTRACT

Long vowels have important place in voice system of Kirghız Turkish. Long vowels can be divided into two groups as primary and secondary. Secondary long vowels have been formed because of different reasons in Kirghız Turkish. One of the most important features of Kirghız Turkish is the formation of secondary long vowels from sound phrases of VK(vocal ,consonant) and VKV (vocal, consonant, vocal). Long vowels are formed in the voice phrases of the first syllble in Kirghız Turkish by dropping the consonants ɲ,y,r,g. Long vowels are formed only from sound phrases ağ, oğ, uğ in Kirghız Turkish. In

---

* Erciyes Üniversitesi, Türk Dili ve Edebiyatı Anabilim Dalı,
okul_yolu@hotmail.com

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

İğ, eg, ög, üg, ig sound phrases ğ, g palatal consonants change into the sound “y” by softening .

Key Words: Secondary long vowels . VK sound phrases ,Kırghız accent

1. GİRİŞ

Kırgız Türkçesinde uzun ünlüler birincil ve ikincil olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Kırgız Türkçesinde ikincil uzun ünlüler farklı sebeplere bağlı olarak meydana gelmiştir. Bunlar:

1. Hece sonunda ve iki ünlü arasında ünsüzlerin düşmesiyle oluşan uzun ünlüler
2. Kelimenin sonundaki ünlü ile ek ünlüsünün yan yana gelmesiyle oluşan uzun ünlüler
3. Göçüşme neticesinde oluşan uzun ünlüler
4. İkinci hecesinde dar ünlü olan bazı kelimelerin ilk hecesindeki ünlünün vurgulu söylenmesine bağlı olarak oluşan uzun ünlüler
5. Moğolca gibi dillerden giren uzun ünlüye sahip kelimelerin Kırgızcada da uzun ünlülü şekilde ifade edilmesiyle oluşan uzun ünlüler
6. Arapçadan giren gırtlak ünsüzlerine ve başka seslere sahip kelimelerin Kırgızcada uzun ünlü ile ifade edilmesine bağlı olarak oluşan uzun ünlüler.

Kırgız Türkçesinde ünsüzlerin değişmesini, düşmesini vs; uzun ünlülerin oluşma şeklini, zamanını ve türünü dikkate alarak ilk hecedeki VK tipindeki ses öbeklerini, sonraki hecelerdeki (kelime sonunda veya eklerdeki) VK tipindeki ses öbeklerini ve VKV tipindeki ses öbeklerini ayrı ayrı incelemek gerekir. Yukarıda bahsedilen ses öbeklerinde ünlüler daha sonra meydana gelen uzun ünlülerin türünde (Genişlik, darlık, düzlük gibi.) etkili olduğu için her bir ses öbeğini ünlülerine göre de sınıflandırıp incelemek gerekir.

İşte bu makalede yukarıda ifade edilen sebeplerden dolayı asıl Kırgızca sözcüklerde birinci hecede VK tipi ses öbeklerinde ünsüzlerin değişmesi, düşmesi ve bu değişikliklere bağlı olarak meydana gelen uzun ünlüler üstünde durulacaktır.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

1. Ağ ses birliği

2.1. Eski Türk lehçelerinde ağ ses birliği

Birinci hece sonundaki ağ ses birliği Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi ve Çağatay Türkçesinde korunmuştur. Kıpçak Türkçesinde ise genellikle ğ > y ve ğ > v, w değişmesi olmuştur.

Eski Uyg. bağla-, Codex Cum. bavla- ~ bağla-, Et-Tuhfe. bayla- “bağlamak”.

Eski Türkçe tağ, Codex Cum. tağ ~ tav, Et-Tuhfe. tağ ~ tav, Kitabu'l-İdrak tağ “dağ”.¹

2.2. Çağdaş Türk lehçelerinde ağ ses birliği²

1. Hakas, Şor, Tuva, Özbek ve Uygur (Azerbaycan ve Türkmen Türkçesini de bu gruba dâhil edebiliriz.) Türkçesinde ağ ses birliği korunmuştur.

2. Kuzeybatı Türkçesinde (Kıpçak lehçelerinde) ağ > aw~av değişmesi olmuştur: Tat. taw, Baş. taw, Kkal. taw, Nog. taw, Kbal. taw, Kar. taw, Ktat. taw. “dağ”.

3. Özbek ve Uygur ağızlarında ağ ses birliğindeki ğ sesi sedasızlaşmıştır: Uyg. ağ. taq “dağ”, Uyg. ağ. yaq “yağ”.

4. Bazı lehçelerde ğ'dan meydana gelen q, gırtlak sesi x'ya dönüşmüştür: Salarca yax, Uyg. yax, Özb. di. ya°x, Hak. Koy. tax, Uyg. ağ. tax “yağ”.³

5. Kırgız, Altay ve Gagavuz Türkçesinde uzun ünlüler oluşmuş; Yakut Türkçesinde ise ikiz ünlü meydana gelmiştir. Çuvaş ve Tatar lehçesinde uzun ünlüler kısa ünlüye dönüşmüştür: Kırg. too, Alt. tuu, Gag. taa, Yak. tia, Çuv. tu ~ taw “dağ”.

2.3. Kırgızcada ağ ses birliğinin değişmesi ve ağ ses birliğinden meydana gelen uzun ünlüler

¹ Ali Fehmi Karamanlıoğlu, Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara 1994, s. 16-19.

² F.G. İshakov, *Hakasskiy Yazık (Kratkiy Oçerk Po Fonetika)*, Abakan 1967; M. Räsänen, *Materialı Po İstoriçeskoy Fonetike Turkskih Yazıkov*, Perevod s Nemetskogo: A. A. Yuldeşeva, Moskva 1985, s. 99-100; B. Serebrennikov i N. Gadciyeva, *Cravnitelno- İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov*, Baku 1979, s. 45-46.

³ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Na Bukvi “V, G, D”*, Moskva 1980, s. 117-118; E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Mej. Turkskie Osnovi Na Bukvi “C, J, Y”*, Moskva 1989, s. 58.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kırgız Türkçesinde birinci hece sonunda ağ ses birliğindeki ğ sesinin eriyip kaybolması neticesinde iki türlü uzun ünlü meydana gelmiştir: Bunlardan biri geniş-yuvarlak oo, diğeri ise düz-geniş aa'dır.

2.3.1. Uzun oo sesinin oluşması

Uzun oo sesi, ağ > aw > ow > oo şeklinde meydana gelmiştir. Burada çift dudak w'si öndeki düz-geniş a'yı kendisine benzetmiş, yani düz ünlüyü dudak ünlüsü yapmıştır. Daha sonra w sesinin eriyip kaybolması neticesinde uzun ünlü oluşmuştur. Konuyu biraz daha açarsak Eski Türkçede ağ ses birliğindeki ğ sesi Kıpçak lehçelerinde sızıcılaşarak çift dudak w sesine değişmiştir: Kaz. taw, Nog. taw Baş. taw “dağ”; Kaz. yaw, Nog. yaw, Baş. yaw “yağı, düşman”; Kaz. baw, Nog. baw, Baş baw “bağ”.

Kıpçak lehçelerinden verdiğimiz örneklerden de görüldüğü gibi çift dudak ünsüzü w, kendinden önceki a sesini yuvarlaklaştırmamıştır. Yani bu lehçelerde sadece ağ > aw (bazen ağ > av) değişmesi olmuştur. Kırgız ve Altay Türkçesinde ise çift dudak ünsüzü w'nin tesiriyle öndeki düz-geniş a sesi yuvarlaklaşmıştır (ağ > aw > ow).⁴ Yani dudak (Kırgızca erinçil) diftongları meydana gelmiştir. Dudak diftongları Kırgız Türkçesinin kuzey ağız grubu içinde Talas ağızında, güneydoğu ağız grubunun batı alt gruplarında ve güneybatı ağız grubunda kullanılmaktadır. Kırgız edebî dilinde ve kuzey ağız grubunda ise (Talas ağızı hariç) uzun oo kullanılmaktadır.⁵

ET	Çatkal ağızı ⁶	Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
yağ	cow	coo	yağı
tağ	tow	too	dağ
ağrı-	owru-	ooru-	ağrı-
sağ	sow	soo	sağ
ağ-	ow-	oo-	ağmak

⁴ B. M. Yunusaliyev, **Tandalgan Emgekter**, Frunze 1985, s. 117; T. K. Akmatov, **Kırgız Tilinin Talas Govoru**, Frunze 1959, s. 30-37.

⁵ B. M. Yunusaliyev, **age**, s. 119; T.K. Akmatov, **age**, s. 30-37.

⁶ E. Abduldayev, **Kırgız Govorloru**, Frunze 1966, s. 46.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kırgız Türkçesinde aşağıdaki kelimelerde de yuvarlak uzun ünlü meydana gelmiştir:

ET	Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçe
ağna-	oona-	ağnan-
sağrı	sooru	sağrı
yağ	coo(luq)	yağ
-?	coorun	yağrın
bağ	boo	bağ

E. V. Sevortyan ve B. Ö. Oruzbayeva'ya göre baag kelimesindeki ğ'nın düşmesiyle boo şekli meydana gelmiştir. Yani bu sözcükte birincil uzun ünlü korunmuştur.

Kırgız Türkçesine birçok yönden benzeyen Altayca Türkçesinde ise ağ ses birliğinden uzun uu sesi meydana gelmiştir. Demek ki, ağ ses birliğinden Kırgız Türkçesinde geniş yuvarlak uzun ünlüler, Altayca Türkçesinde ise dar yuvarlak ünlüler meydana gelmiştir.⁷

Kırgız Türkçesi	Altay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
too	tuu ⁸	dağ
boo	buu ⁹	bağ
coo(luq)	yuu ~ d'uu~ d'u ¹⁰	yağ

Altay Türkçesinde de bazı kelimelerde ağ ses birliğinden uzun oo sesi meydana gelmiştir:

Kırgız Türkçesi	Altay Türkçesi	Türkiye Türkçesi
ooru	oori ¹¹	ağrı

⁷ K. Seydakmatov, *Kırgız Tili Boyunça İzildöölör. Kırgız- Altay Tilderinin Salıstırma Fonetikasınan Materialdar*, Frunze 1970, s. 23-89.

⁸ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Na Bukvi "V, G, D"*, Moskva 1980, s. 117-118.

⁹ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Mej.Turkskie Osnovı Na Bukvi "B"*, Moskva 1978, s. 13.

¹⁰ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Mej. Turkskie Osnovı Na Bukvi "C, J, Y"*, Moskva 1989, s. 58.

¹¹ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Megi Turkskie Osnovı Na Glasnie*, Moskva 1974, s. 87.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

2.3.2. aġ > aq değişmesi

Kırgız Türkçesinde bazı kelimelerde ise sedasızlaşma olmuştur:

Eski Türkçe	Kırgız Türkçesi
saġ	saq ¹² (sedasızlaşmış şekliyle)“saġ”
taġ Daġ, Buz Daġ”	taq ¹³ (Kümüřtaq, Muztaq) “özel isim: Gümüř Daġ, Buz Daġ”

Kırgız Türkçesinde ğ sesinin tonsuzlaşmasına veya sızıcılaşmasına bağlı olarak meydana gelen farklı şekillerin birlikte kullanıldığını görmekteyiz. Bazen bu farklı şekiller arasında anlam farkı da olmuştur.

Eski Türkçe	Kırgız Türkçesi
saġ	saq ~ soo “saġ”
taġ	taq ~ too “daġ”
aġdar-	aqtar ~ oodar- “aktarmak”
yaġ-“yakınlaşmak”	caq(tır-) “beęenmek” ~ cuu- “geçmek”

2.3.3. aġ > ay değişmesi

Eski Türkçedeki aġ ses birliğinin Kırgız Türkçesinde ay ses birliğine dönüşmesine bayla- “bağlamak”(< bağla-) fiilini örnek gösterebiliriz.¹⁴

2.3.4. aġ > aa değişmesi

Kırgız Türkçesinde aġ ses birliğinden meydana gelen ikinci tip uzun ünlü düzdür. Biz bunu caa- “yaġmak” ve saa- “saġmak” fiillerinde görmekteyiz.

Räsänen, Moğolca yadağa “yaġmak” ve saęa- “saġmak” fiilleriyle ile Türkçe yaaġ-“yaġmak” ve sağ- “saġmak” fiillerini karşılaştırmış ve Türkçe aęa ses birliğinin Kırgız Türkçesinde uzun aa’ya denk geldiğini belirtmiştir.¹⁵ B.M. Yunusaliyev¹⁶ ve T. K. Ahmatov¹⁷ Kırgızca saa- fiilinin Moğolca saęa- fiilinden geldiğini

¹² K. Seydakmatov, *age*, s. 86.

¹³ *Age*, s.86

¹⁴ K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev.: Abdullah Taymas., Ankara 1994.

¹⁵ M. Räsänen, *age*, s. 99.

¹⁶ B. M. Yunusaliyev, *age*, s. 112.

¹⁷ T.K. Akmatov, *age*, s. 42.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

belirtmişlerdir. İ. A. Batmanov¹⁸ ve B. Ö. Oruzbayeva¹⁹ caa- “yağmak” fiilinin Eski Türkçedeki yağ- fiilinden geldiğini, K. Seydakmatov²⁰ ve N. K. Dimitriev²¹ ise saa- ve caa- fiillerinin eski şekillerinin sağ- “sağmak” ve yağ- “yağmak” olduğunu belirtmektedirler. Fakat Kırgız Türkçesinde saa- ve caa- fiillerinde Gagavuz Türkçesinde ve Türkiye Türkçesinde²² olduğu gibi ağ > ağ > aa değişmesi olmuştur: caa- < yağ- “yağmak”, saa- < sağ- “sağmak” gibi.

Yukarıda Kırgızca fiilleri Türkiye Türkçesindeki karşılıklarıyla mukayese edelim:

Kırgız Türkçesi²³	Türkiye Türkçesi²⁴
saa-	sağ-(Ğ sesi aşırı derece sızıcılaştırmış.)
caa-	yağ-(Ğ sesi aşırı derece sızıcılaştırmış.)

Kırgız Türkçesinde sağ- “sağmak” kelimesindeki ağ ses birliğinden aynı zamanda yuvarlak uzun ünlü meydana gelmiştir: sooluq “beş yaşındaki koyun” (< sowluq < sağlıq < sağ- “sağmak” +lıq).²⁵

Bu fiilleri diftong aşamasında olan ağızlarla karşılaştıralım:

Edebî dil	Çatkal ağzı²⁶
saa-	saa-
caa-	caa-

¹⁸ İ. A. Batmanov, *Sovremenniy Kirgizskiy Yazık*, Frunze 1963, s. 39.

¹⁹ B.Ö. Oruzbayeva, *Söz Kuramı*, Bişkek 2000, s. 84.

²⁰ K. Seydakmatov, *age*, s. 87.

²¹ N.K. Dimitriyev, “Vtoriçnie Dolgoti V Turkskih Yazıkah”, *İsledovaniya Po Sravnitelnoy Grammatike Turkskih Yazıkov: Çast Pervaya. Fonetika*, Moskva, 1955. s. 198-202.

²² Doğan Aksan ğ sesinin Türkçede bazı kelimelerde korunduğunu belirtmektedir, Nevin Selen ise bu sesin Türkçede tamam kaybolduğunu ve öndeki ünlüyü uzattığını bildirmektedir. (Doğan Aksan, *Her Yönüyle Dil* (1. Cilt), Ankara 2003. s. 37.)

²³ K.K. Yudahin, *Kırgız Sözlüğü*, Çev.: Abdullah Taymas., Ankara 1994.

²⁴ Hasan Eren vd., *Türkçe Sözlük* (2.cilt), Ankara 1988.

²⁵ B.Ö. Oruzbayeva, *age*, s. 225.

²⁶ E. Abduldayev, *Çatkaliskiy Govor Kirgizskogo Yazıkah*, Frunze 1956. s. 47.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

3. oğ ses birliği²⁷

3.1. Eski Türk lehçelerinde oğ ses birliği

Birinci hece sonunda oğ ses birliği Eski Türk lehçeleri içinde sadece Kıpçak Türkçesinde değişikliğe uğramıştır: Codex Cumanicus, Et-Tuhfe., El-Kavani. toğ-, Codex Cumanicus tov “doğmak”.

3.2. Çağdaş Türk lehçelerinde oğ ses birliği

1. Oğ ses birliği Hakas, Şor, Tuva, Özbek, Uygur, Azerbaycan, Türkmen ve Kırım Türkçesinde korunmuştur.

2. Kuzeybatı grubunda ise oğ ~ uğ > uw veya oğ ~ uğ > uw > u değişmesi olmuştur. (Şçerbak; Çuvaş, Tatar, Başkurt, Balkar, Kumuk ve Şor lehçelerinde ilk hecede damak ünsüzlerinin tesiriyle o > u değişmesi (darlaşma) olduğunu söylemektedir.)

3. Kırgız, Altay, Gagavuz ve Türkiye Türkçesinde ise uzun ünlü meydana gelmiştir. (Eski Türkçede oğ ses birliğindeki damak ünsüzü ğ Türkiye Türkçesinde sızıcılaşarak ğ olmuştur, ğ ünsüzü ise aşırı derecede yumuşayarak kaybolma noktasına gelmiştir. Bazı kelimelerde ise yuvarlak vokalin tesiriyle ğ > v değişmesi olmuştur. Bu durum Eski Türk lehçeleri içinde de görülmektedir.)

3.3. Kırgız Türkçesinde oğ ses birliğinin değişikliğe uğraması ve uzun ünlülerin oluşması

Kırgız Türkçesinde uzun uu sesi oğ > ow >uw >uu ya da oğ>ug>uw>uu şeklinde meydana gelmiştir.

Kırgız Türkçesinde uu sesi büyük bir ihtimalle oğ > ug> uw > uu şeklinde meydana gelmiştir. Yani diftong aşamasından önce damak ünsüzü ğ'nın tesiriyle o > u değişmesi (ünlü daralması) meydana gelmiştir. Demek ki, Eski Türkçedeki oğ ses birliği bazı Kıpçak lehçelerinde ve bazı Kırgız ağızlarında uw diftonguna (Oğ ses birliği İçkilik ağızlarında uw diftonguna veya uzun uu sesine dönüşmüştür.), edebî dilde ve kuzey ağızlarında ise (Talas ağızı hariç) uzun uu'ya dönüşmüştür.

ET	Kkal. Türkçesi	Talas ağızı ²⁸	Edebî dil
boğ-	buw-	buw-	buu
toğ-	tuw-	tuw-	tuu-
toğra-	tuwra-	tuwra-	tuura-

²⁷ M. Räsänen, *age*, s. 121.

²⁸ T.K. Akmatov, *age*, s. 31- 32

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kırgız Türkçesi ile Türkiye Türkçesini karşılaştıralım:

Türkiye Türkçesi	Kırgız Türkçesi
doğ-	tuu-
oğlan	uulan
doğra-	tuura-
boğ-	buu-
doğru	tuura
kov-	quu-

Kırgız Türkçesinde oğ ses birliğinden meydana gelen uzun uu sesinin kısalmasına ulaq “oğlak” kelimesini örnek verebiliriz:

Eski Türkçe	Hak.	Kırg.	Türk
oğlaq□□ ~ oğulaq		oğlax	ulaq oğlak

4. oğ ses birliği

4.1. Eski Türk lehçelerinde ve çağdaş Türk lehçelerinde oğ ses birliği²⁹

1. Birinci hece sonunda uğ ses birliği Eski Türk lehçelerinde (Eski Türkçe, Karahanlı, Harezmi, Çağatay ve Eski Anadolu Türkçesinde) ve bazı çağdaş Türk lehçelerinde (Hakas, Şor, Tuva, Tofalar, Özbek ve Uygur Türkçesinde) saklanmıştır.

2. Kuzeybatı grubunda ise uğ > uw veya uğ > uw > uu > u değişmesi olmuştur.

3. Altay, Kırgız, Gagavuz ve Yakut lehçelerinde ise uzun uu sesi meydana gelmiştir (Türkiye Türkçesinde uğ ses birliğindeki ğ’dan meydana gelen ğ, aşırı derecede sızıcılaşarak kaybolma noktasına gelmiştir.).

4.2. Kırgız Türkçesinde oğ ses birliğinin değişikliğe uğraması ve uzun ünlülerin oluşması

ET	Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
suğ ~ sub	suu	su (Uzun ünlü kısalmıştır.)
tuğ	tuu	tuğ
buğra	buura	buğra

²⁹ F.G. İshakov, *age*, s. 67; M. Räsänen, *age*, s. 103; B.Serebrennikov i N. Gadciyeva, *age*, s. 45-46.

buğday   buuday   buğday

Kırgız Türkçesinin ağızlarında ise uğ ses birliği uw, uy (Ġ > y değişmesi özellikle r ünsünün önünde gerçekleşmiştir.) diftonglarına dönüşmüştür.

ET	Çatkal ağız ³⁰	Talas ağızı	Edebi dil
buğra	buyra	buwra	buura
tuğ	tuw	tuw	tuu

Ġ > y değişmesine suyuq “sıvı” (< suğ “suu” + uq) sözcüğünü de örnek verebiliriz; fakat suğar- “sulamak, suvarmak” (< suğ “suu” + ar-) fiilinde değişme olmamıştır.³¹

5. ığ, ig, eg, üg, ög ses birlikleri

Kırgız Türkçesinde birinci hece sonunda ığ, ig, eg, üg, ög ses birliklerindeki ğ ve g ünsüzleri genellikle sızıcılaşarak y sesine dönüşmüştür. Bunun yanında bazı kelimelerde sedasızlaşma olmuş, birkaç kelimedede ğ ve g ünsüzlerinin eriyip düşmesine bağlı olarak uzun ünlü meydana gelmiş, bazı kelimelerde ise ğ ve g ünsüzleri korunmuştur.³²

ET	Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
yığ-	cıy-	yığ-
ığla-	ıyla-	ağla-
sığ-	sıy-	sığ-
çig	çiyki	çiğ
igne	iyne	iğne
teg-	tiy-	değ-
eg-	iy-	eğ-
öğren-	üyrön-	öğren-
ög-	öykölö-	öğütmek
bögrek	böyrök	böbrek
tüg-	tüy-	düğ(melemek)

³⁰ E. Abduldayev, *age*, s. 40.

³¹ B.Ö. Oruzbayeva, *age*, s. 295.

³² F.G. İshakov, *age*, s. 67; M. Räsänen, *age*, s. 103; B. Serebrennikov i N. Gadciyeva, *age*, s. 45-46.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

tüg	tük	tüy
beg	bek~ bey	bek~ bek
ıgla-	sıqta-	ağlamak
tüg	tük	düğ(me)
yig	cik	yiv
sög-	sök-	söv-

Kırgız Türkçesinde yukarıdaki ses gruplarından uzun ünlü oluşmasına aşağıdaki sözcükleri örnek gösterebiliriz:

Eski Türkçe	Çatkal ağzı	Kırgız Türkçesi
kög ~ küg	küw ³³	küü “melodi”
-	köwdön	köödön

Kırgız Türkçesinde öğ sözcüğünde ise g sesi korunmuştur: ögöy “üvey” (<ög “anne”+ey)

Sonuç olarak Kırgız Türkçesinde ağ, oğ, uğ ses birliklerinden uzun ünlüler meydana gelmiş; ıg, eg, ög, üg, ig, ses birliklerinde ise ğ, g damak ünsüzleri yumuşayarak y sesine dönüşmüştür. Demek ki, Kırgızca Türkçesinde tek heceli kelimelerin sonunda ve çok heceli kelimelerde birinci hece sonunda a, o, u ünlülerinden sonra art damak ünsüzü ğ sızıcılaşarak uzun ünlüler meydana gelmiştir. Yukarıda bahsedilen şartlarda kalın dar-düz (ı) vokalinden sonra ğ ünsüzü sızıcılaşarak damak ünsüzü y’ye değişmiştir. Bu yönüyle Kırgız Türkçesi kendisine birçok yönden benzeyen Altay Türkçesinden ayrılmaktadır. Mesela, Altayca Türkçesinde dar-düz ı vokalinden sonra sonra ğ ünsüzü sızıcılaşarak uzun ünlü meydana gelmektedir:

Kırgız Türkçesi

cıy-

Altay Türkçesi

yu- // yuu- // d’uu-³⁴

6. D, y, r, b ünsüzlerinin düşmesiyle oluşan uzun ünlüler

6.1. Vη > Vğ > Vw > VV

³³ E. Abduldayev, *Çatkalskiy Govor Kirgizskogo Yazıka*, Frunze 1956, s. 46.

³⁴ E. V. Sevortyan, *Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Mej. Turkskie Osnovı Na Bukvı “C, J, Y”*, Moskva 1989, s. 271.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

Kırgız Türkçesinde VK ses öbeklerinde η sesi önce ağız ünsüzü ğ sesine dönüşmüş, daha sonra ğ sesinin de erimesiyle uzun ünlü oluşmuştur.

Kırg. oodar- “aktarmak” (< owdar-, < awdar- < aĝdar- < *aņtar- ~ *aņdar). (E. V. Sevortyan³⁵ Kırgızca oodar- “aktarmak” sözcüğünün İlk Türkçedeki şeklinin aņtar- veya aņdar- olduğunu belirtmektedir.). *Aņtar- ~ *aņdar sözcüğü Türk lehçelerinde aşağıdaki gibi değişikliğe uğramıştır:

a) İlk şekli koruyanlar: İlk Türkçe *aņtar- ~ *aņdar-, Özb. aĝ. aņtar-, Kırg. aņtar-, Hak. aņdar-, Tuv. aņdar-, Alt. aņdar-, Türkm. eņter-, Alt. eņder-,

b) aņ > aĝ değişmesi olanlar: ET. aĝdar-, DLT. aĝdar-, Uyg. aĝdar-,

c) aņ > aĝ > aw değişmesi olanlar: Ktat. awdar-, Kar. K. awdar-, Kaz. awdar-, Nog. awdar-, Kkal. awdar-, Tat. awdar-, Özb. aĝ. a°wdar-, Kbal. awdur-, Nog. awdır-

d) aņ > aĝ > aw > ow değişmesi olanlar: Kırgızca Türkçesinde uzun ünlü meydana gelmeden önce bu değişimin gerçekleşmiş olması gerekir.

e) aņ > aĝ > aw > ow > oo değişmesi olanlar: Kırg. oodar-,

Kırgızca Türkçesinde en eski şekil olan “aņtar-” ile bu kelimenin diğer şekilleri birlikte kullanılmaktadır: aņtar ~ oodar ~ aqtar ~ eņter.

Kırgız Türkçesinde aşağıdaki sözcüklerde de nazal n sesinin düşmesine bağlı olarak uzun ünlü meydana gelmiştir:

ET	Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
aņ	uu ~ aņ	av
möņre-	möörö-	böğür-

Kırgız Türkçesinde ince ünlü olan kelimelerde nazal n sesi genellikle y sesine dönüşmüştür:

ET	Kırgız Türkçesi	Türkiye Türkçesi
eņ- ~ eg-	iy-	eğ-

³⁵ E. V. Sevortyan, Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i.Megi Turkskie Osnovi Na Glasne, Moskva 1975, s. 73-75.

6.2. Vy>WW; Vr>WW

Aşağıda da görüldüğü gibi Kırgız Türkçesinde eski şekillerle yeni şekiller birlikte kullanılmaktadır:

çöyçök ~ çööçök “küçük çanak”

şüyşün ~ şüüşün “kan”

erçi- ~ eeçi- “birinin arkasından gitmek”

ördö ~ öydö ~ öödö “yukarıda”

tay ~ taa “ana tarafından akrabalık”

teele- ~ teyle- “tamamlamak, bitirmek”

7. Sonuç

Kırgız Türkçesinde birinci hece sonunda ağ, oğ, uğ ses birliklerinden uzun ünlüler meydana gelmiş; ig, eg, ög, üg, ig, ses birliklerinde ise ğ, g damak ünsüzleri yumuşayarak y sesine dönüşmüştür. Bunun yanında bazı kelimelerde yukarıdaki ses birliklerinde ğ, g damak ünsüzlerinin korunduğu veya sedasızlaştığı görülmektedir. Kırgızcada bazı kelimelerde birinci hece sonunda ŋ, y, r, b ünsüzlerinin düşmesi sonucunda da uzun ünlüler oluşmuştur.

KAYNAKÇA

KARAMANLIOĞLU, Ali Fehmi, Kıpçak Türkçesi Grameri, Ankara 1994.

YUNUSALİYEV, B. M., *Tandalgan Emgekter*, Frunze 1985.

SEREBRENNİKOV, B. I., GADCİYEVA N., *Cravnitelno-İstoriçeskaya Grammatika Turkskih Yazıkov*, Baku 1979.

ORUZBAYEVA, B.Ö., *Söz Kuramı*, Bişkek 2000.

ABDULDAYEV, E., *Çatkalskiy Govor Kirgizskogo Yazıka*, Frunze 1956.

ABDULDAYEV, E., *Kırgız Govorloru*, Frunze 1966.

SEVORTYAN, E. V., *Etimologiçeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Na Bukvi “V, G, D”*, Moskva 1980.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*

-
- SEVORTYAN, E. V., **Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Mej. Turkskie Osnovı Na Bukvı “C, J, Y”**, Moskva 1989.
- SEVORTYAN, E. V., **Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Mej. Turkskie Osnovı Na Bukvı “B”**, Moskva 1978.
- SEVORTYAN, E. V., **Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i Megi Turkskie Osnovı Na Glasme**, Moskva 1974.
- SEVORTYAN, E. V., **Etimologičeskiy Slovar Turkskih Yazıkov: Obşe Turkskie i. Megi Turkskie Osnovı Na Glasme**, Moskva 1975.
- İSHAKOV, F.G., **Hakasskiy Yazık (Kratkiy Oçerk Po Fonentika)**, Abakan 1967.
- EREN, Hasan vd., **Türkçe Sözlük (2.cilt)**, Ankara 1988.
- BATMANOV, İ. A., **Sovremenniy Kırgizskiy Yazık**, Frunze 1963.
- SEYDAKMATOV, K., **Kırgız Tili Boyunça İzildöölör. Kırgız-Altay Tilderinin Salıştırma Fonetikasınan Materialdar**, Frunze 1970.
- YUDAHİN, K.K., **Kırgız Sözlüğü**, Çev.: Abdullah Taymas., Ankara 1994.
- RÄSÄNEN, M., **Materialı Po İstoriçeskoj Fonetike Turkskih Yazıkov**, Perevod s Nemetskogo: A. A. Yuldeşeva, Moskva 1985.
- DİMİTRİYEV, N.K., “Vtoriçnie Dolgotı V Turkskih Yazıkah”, **İsledovaniya Po Sravnitelnoy Grammatike Turkskih Yazıkov: Çast Pervaya. Fonetika**, Moskva, 1955.
- AKMATOV, T. K., **Kırgız Tilinin Talas Govoru**, Frunze 1959.

Turkish Studies

*International Periodical For the Languages, Literature
and History of Turkish or Turkic
Volume 4/3 Spring 2009*